

EVÉSI SÁNDOR: A MAGYAR SZÍNPAD

I.

magyar színművészet, vagy amint eredetileg nevezték, a magyar „játékszín”, igazi mivoltában alig másfélszáz esztendő és végső kifejlődése nem az általános, európai mustra szerint történt. Magyar földre nem plántálódtak át a régi, római, pogány világ száz tarka ronggyal cifrálkodó, meszelt pofájú bohócai és tréfacsinálói, a magyar igricekből sohasem váltak komédiások, a magyar színjátszás csak mint műkedvelő próbálkozás jelent meg az iskolák falai között, – a tulajdonképpen, igazi játékszín Magyarországon *német* volt, vendégjárás, betelepülés, – végül bitorlás, mint sok más egyéb. De mikor Mária Terézia bársonyos és II. József acélos keze nyomán az egész magyar szellemi világnak mindenestől németté kellett volna átvedlenie: egyszerre olyasmi történt, aminek párját nem leljük a világon. Amikor mindennek meg kellett volna halnia, minden újjászületett, magyarrá született, kihajtott az ősi talajból, mint valami csodavirág.

A nemzeti játékszínt mindenütt a világon sok évszázados fejlődés előzi meg, amely egész különös módon kétágú, s egyszerre indul el a templomból és a vásári bódékból, hogy azután valahol összefonódjék s átalakuljon drámává és színjátszássá. Európában mindenütt az utcáról, a piacról, a sátorokból és bódékból, a kezdetlegességnek és nyomorúságnak szellős tanyáiról indultak el azok a komédiás csapatok, amelyek végül mint fejedelmi udvarok dédelgetett színjátszó társaságai annyira vitték,

hogy Baron, Molière híres színésze már úgy nyilatkozhatott, hogy a színészt hercegasszonyok térdén kell fölnevelni. Nálunk ennek épp az ellenkezője történt. Jó családokban nevelt és odahaza dédelgetett nemes úrfiak és kisasszonyok leszállottak a piacra, a bódékba, a sátorokba, hogy komédiázzanak a népnek.

Csakhogyan azok a nemes úrfiak és kisasszonyok nem komédiások voltak, hanem apostolok, azok a bódék és sátrak nem komédiaházak voltak, hanem a „hamvaiból feltámadt magyar nyelv”-nek fellegvárai. A magyar játékszín megteremtése legelső sorban nem művészi, hanem hazafias cselekedet volt, nem annyira szórakozás és multság, mint inkább támadás és védekezés. Azok az úttörő magyar színészek, akik a nemes vármegye szolgálóinak, a szellem hajdúinak tekintették magukat, - nem voltak rokonai a nyugateurópai komédiásoknak. A magyar színjátszás nem a magyar nép mókás vagy komédiás lelkéből sarjadzott elő, hanem a magyar úri osztály hazafias félelméből és aggodalmából. A magyar úri osztálynak értelmisége ráeszmélt arra, hogy az *eleven szónak* félelmes és döbbenetes az ereje s az eleven német szó erejével szembeállította az eleven magyar szó erejét.

II.

Hogy milyen küzdelem folyt itt, megítélhető az első magyar színjátszó társaságnak 1790-ben Pestmegyéhez intézett kérelméből, amelyben azt írják a nyomorgó magyar színészek, hogy „a mi hazánkban is annyira megsaporodtak a német színházak, hogy minden népesebb városban vannak ilyenek, amelyek a német nyelvet terjesztik és megkedveltik a magyarokkal.” A magyar grófok német színházat tartottak magyar palotájukban, Budának és Pestnek német színháza volt, még a legmagyarabb városokban is, Szegeden és Kolozsvárt, (ma Romániában van és Clujnak nevezik) tanyát ütöttek a német színészek. Pesten 1797-ben, a józsefnapi vásáron, az első magyar színjátszó társaságnak minden vagyonát és ingóságát el kellett licitálnia s 18 évvel később, ugyancsak Pestről, ahol a németeknek fényes színházuk volt, el kellett költöznie a második magyar színtársulatnak. De a magyar színjátszás, ez a csodagyermek, mégis megszületett s a meséből kölcsönkért hétmérföldes csizmában rótt a magyar földet, bár azok a csizmák – rongyosak voltak.

A legfőbb dolog, amit a kezdődő és küzködő magyar színpad a német színpadtól kapott: az angol Shakespeare volt. Shakespeare első magyar fordítói nem tudtak angolul és német adaptációk után dolgoztak, a német színpadokon viszont, Pesten és az összes vidéki városokban Shakespeare állandóan nagy közönséget vonzott és utánzásra csábította az első magyar

színészeket. így állt elő az a különös helyzet, hogy Shakespearet *magyarra* fordítani és Shakespearet *magyarul* játszani: *politikai és nemzeti cselekedet volt*, mert a magyar dráma még a bölcsőjében feküdt és nem volt versenyképes. Az első Hamlet-fordítás 1790-ben fontos dátum a magyar színpad történetében, mert 1794-ben meglett az első magyar Hamlet-előadás, nem ugyan Pesten, hanem az erdélyi Kolozsvárt, ahol az első magyar állandó színház volt, amely addig, amíg Clujt nem csináltak belőle és el nem vették a magyar színészettől: állandó tanyája volt a magyar Shakespeare-kultusznak.

Kolozsvárról indult el Hamlet, amely Pesten csak 1814-ben került színre s ezzel kezdődött meg az a páratlan színpadi processzus, hogy egy idegen drámaíró népszerű nemzeti klasszikussá válik. Az ember önkénytelenül azt kérdezi, mik voltak ennek az okai, mert hiszen bizonyos, hogy itt is az okok tömegével állunk szemben.

Az első mindenesetre az, hogy Magyarországon a színpad és a dráma a paradicsomi ártatlanság állapotában volt, amikor Shakespeare nagy irodalmi és színpadi divatja a virágkorát élte. Németországban is Shakespeare a XVIII. század második felében irodalmi és színpadi revolúciót és revelációt jelentett: de nem vonulhatott be fentartás nélkül a német irodalomba. Lessing ugyan Shakespearet prédikálta a németeknek, de ő maga a dráma francia formáját tartotta szem előtt. Goethe a görögöket helyezte szembe Shakespeare-rel, Schiller szintézist keresett, mely Szofokleszt Shakespeare-rel békítette volna össze. Magyarországon ilyesmiről szó sem lehetett. Nálunk egy pár Voltaire-és Alfieri-drámán kívül semmi klasszikust nem láttak a színpadon, mi sem természetesebb, mint hogy az antiklasszikus Shakespeare kötetlensége, merészsége, természetessége, színösszege, gazdagsága, még nyerségei és barokk túlzásai is elementáris erővel hatottak egy olyan népre, amelynek semmiféle színpadi tradíciója nem volt, ennél fogva semminő ellenállása sem lehetett. Az első magyar színészek Shakespeareben találták meg az ő bibliájukat, beszélni, játszani Shakespeare-en tanultak s a második generáció Shakespearet már mint tradíciót kapta az elsőtől.

Hogy a *mai* magyar színpad mit köszönhet ennek a sajátságos és mély Shakespeare-hatásnak: azt kellőképpen föl sem becsülhetjük. Mindenki tudja, mily magas fokon áll az orosz színjátszás, mely Sztaniszlavszkyék Csehov-előadásaiban elérte az abszolút tökéletesség mértékét. De mihelyt az orosz színjátszás idegen területre lép át – például mindjárt Shakespearet említhetjük: korlátozottságai rögtön kibontakoznak. A magyar színjátszás – éppen, mert az első pillanattól fogva Shakespeare-rel találta magát szembe, mint megoldandó feladattal: rögtön olyan lendületet volt kénytelen venni, hogy nem vihette át Shakespearebe a maga nemzeti drámáiban megszokott jeleit és vonásait, s ilyképpen,

anélkül, hogy nemzeti erejét vagy sajátosságát levetkezte vagy megtagadta volna, a szó legjobb értelmében európaivá is kellett válnia, hogy megállhasson a német versenytárral szemben. A Nemzeti Színház Shakespeare-ciklusai, amelyek pár esztendővel ezelőtt oly nagy visszhangot keltettek a külföldi s kiváltképpen az amerikai és angol sajtóban, majdnem másfélszáz esztendősen eleven hagyomány televény földjéből sarjadtak elő.

III.

A magyar színpad nemcsak Shakespearet illetőleg volt a német színpadhoz kapcsolva. Ausztria annyira a markában tartott bennünket, hogy Magyarországon csak olyan darabot volt szabad lefordítani, amely már Bécs valamelyik színpadján színrekerült. A fiatal magyar színpadot tehát az első évtizedekben valósággal előzönlötték a német lovag- és rablódrámák és érzelgős vígjátékok, de hogy a lelkek alján megmaradt a németellenes érzés, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amely pillanatban megjelent a francia romantikus dráma és melodráma (amely kettő igen gyakran egy volt) élén Victor Hugóval és Dumas-val, s a francia polgári színmű Scribe-bel: az egész magyar színpad hihetetlenül gyorsan hátat fordított a német drámának s eljegyezte magát a franciákkal. A tragédiában és történelmi drámában Shakespeare maradt az állócsillag, a mintakép, a mérték, de a magyar írók, akik eleinte Kotzebuen és Ifflandon tanultak, most a franciák tanítványai lettek és évtizedeken keresztül a francia minta uralkodott, bár akadtak nagyon kiváló tehetségek, akik a francia keretekbe magyar alakokat és témákat illesztettek.

A francia műsor betörését a magyar színpadra véglegesítette az 1875-ben fölépült budapesti Népszínház, melyet főképp azzal a céllal alapítottak, hogy az úgynevezett magyar műsort – tehát elsősorban a magyar népszínművet vegye át a Nemzeti Színház játérendjéről. A Nemzeti Színház útját ezzel kiszabták s a nyolcvanas évek nagyszerű Nemzeti Színháza a francia drámán és vígjátékon nevelte föl híressé vált együttesét, amelynek kialakítása Paulay Ede nevéhez fűződik. Ennek a dicsőségnek ára természetesen az volt, hogy a magyaros írók a Népszínházhoz vitték darabjaikat, Blaháné és Tamássy számára írtak szerepeket s a magyar játérend a Nemzeti Színházban összezsugorodott. A helyzet csakis a Népszínház megszűnése után változott s a gyökeres fordulat csak jóval a világháború után állott be, amikor is a Nemzeti Színház úyszólván teljesen a magyar műsor szolgálatába állott s új együttesét ebben az irányban kezdte kialakítani.

Ez a nagy változás a főváros többi színházaiban is végbement és szorosan összefügg a magyar színpadi írók nagy külföldi sikereivel,

amelyeket a hazai kiváló színelőadások készítettek elő. 1875 előtt Budapestnek úgyszólván egy nagy, magyar színháza volt, a Nemzeti Színház, amely először a népszínművet bocsátotta ki magából, s ekkor lett a Népszínház, aztán az Opera (1885), aztán a könnyebb műfajokat, a melodramát és a bohózatot (1896), így lett meg a Vígszínház, azóta alakult a Magyar Színház, Belvárosi Színház, új Színház, amelyek jórészt drámai (prózai) színházak s befejezi a sort a Nemzeti Színház Kamaraszínháza, mely a régi Várszínházat pótolja, sokkal nagyobb keretek között, úgyszólván mint önálló drámai intézet.

Ezzel az inkább túlzott fejlődéssel szemben a nagy vidéki színpadokat ellenben olyan katasztrófa érte, amelyet a magyar színjátszás talán sohasem fog kiheverni. Magyarországról a békekötés *hét* nagy repertoire-színházat kapcsolt le. Kolozsvárt már említettem, mint az első állandó magyar színház és a magyar Shakespeare-kultusz városát. Amikor 1895-ben megalapították Budapesten a Vígszínházat, úgyszólván az egész elsőrendű társulatot Kolozsvárról és Aradról hozták fel. Ma mind a két városban tengődik a magyar színészet az elviselhetetlen terhek és adók alatt. Kassa (most Kosice) a múlt század húszas éveiben asyluma volt a pesti színészeknek, akik a magyar fővárosban nem tudtak megélni - Kassa adott nekik kenyeret. De ugyanígy veszítettük el Nagyváradot, Pozsonyt, Temesvárt és Szabadkát. Ezek a nagy vidéki magyar színpadok, amelyeket nagy magyar közönség tartott fenn, nevelőiskolái voltak a színészetnek s így fejlődhettek a budapesti színházak a legmagasabb európai nivóra. Budapesten a német színház végül is azért szűnt meg, mert nem tudott többé versenyezni a kifejlődött magyar színpadokkal. Mikor a budapesti német színház *Provinzbühne* lett - nem is tarthatta többé magát. De az elveszített nagy magyar színpadok - nagy veszedelmet jelentenek, mert hiszen ő velük kimerült az a rezervoár, amelyből Budapest színjátszása folyton kiegészítette és fölfrissítette magát. Budapest a legjobb Shakespeare-színészeket kapta a lekapcsolt színpadokról, s már azok a színpadok nincsenek többé abban a helyzetben, hogy Shakespearet játszhasanak.

A magyar színművészet tehát éppen akkor jutott a legváltóságosabb helyzetbe, amikor felküzdötte magát a legmagasabb színvonalra. Meg kell küzdenie egyrészt azokkal a súlyos nehézségekkel, amelyek a világháború nyomán mindenütt feltűntek, másrészt a trianoni békének erőszakos és végzetes következményeivel, amelyek egyrészt Csonka-Magyarországon, másrészt a lekapcsolt részeken éppen akkor teszik problematikusá a színjátszást, amikor ennek nemzeti jelentősége és nemzeti feladatai megsokszorozódtak s amikor nemzeti ereje is teljes virulásban van, úgy hogy megfelelő politikai és gazdasági körülmények között a legteljesebb mértékben oldhatná meg nemzetnevelő misszióját. De az a csudála-

tos, talán gondviselészerű véletlen, hogy a magyar színművészet éppen ebben a legválságosabb időben vált nemzetközileg ismertté és becsültté (a folyton megforduló idegen kritikusok és szakértők révén, mert hiszen a jelenlegi gazdasági viszonyok között lehetetlenség külföldi magyar vendégszínházokra gondolni): – mégis azt a hitet kelti bennünk, hogy a magyar színjátszásban rejlő nagy erő és érték túl fogja élni a mostani nehézségeket és jelentős szerepet fog vinni abban a felvilágosító munkában, amelytől várunk és remélünk kell a rajtunk esett nagy igazságtalanság jóvátételét.

